

Iwona Dadej

Niemiecki Instytut Historyczny w Warszawie

„DO CZEGO DĄŻYMY?” NIEMIECKIE I POLSKIE AKADEMICZKI I ICH STRATEGIE WALKI O UZNANIE W EPOCE DWUDZIESTOLECIA MIĘDZYWOJENNEGO. NOWY PORZĄDEK PŁCI W NAUCE DZIĘKI RUCHOWI SPOŁECZNEMU?

Gdzież widzimy te „wszystkie” urzędy, do których kobiety są dopuszczane? Gdzie stanowiska, które zajmują? [...] Lekarka może całe lata pełnić funkcję asystentki, a ordynatorem sama nigdy nie zostanie! [...] Na uniwersytetach pracuje moc kobiet w różnych rolach ciężko i sumiennie, wiele z nich ma wykłady i wielu słuchaczy, prowadzi laboratoria i seminaria, ale żadna nie pokusi się o profesurę, bo wie, że jej nie otrzyma [...]. Taki stan rzeczy musi być przez nas kobiety z wyższym wykształceniem uważany za nienormalny, stan na który się godzić nie możemy i nie przestaniemy, dopóki nie przekształcimy istniejących a tradycją uwiecznionych zwyczajów. [...] I ten oto świadomy i planowy cel, ten problem jest i powinien być łącznikiem między kobietami wszystkich zawodów i kobietami wszystkich krajów. W imię tego celu powinniśmy się łączyć i organizować¹.

Abstract. The article presents the origin, development and selected activities of the organizations of academic women. The women who belonged to these organizations had higher education and were involved politically in favor of integration and greater visibility in the structures and bodies of women engaged in academic science. Timing and context

¹ T. Męczkowska, *Do czego dążymy? Ideologia Stowarzyszenia Kobiet z Wyższym Wykształceniem*, Warszawa 1931, s. 4.

covers the era between the two wars, in the Second Polish Republic (until 1939) and the Weimar Republic (until 1933). Protagonists of the text are operating in historical and transnational networks of mutual aid and international umbrella organization of International Federation of University Women as well as national branches: Deutscher Akademikerinnenbund and the Polskie Stowarzyszenie Kobiet z Wyższym Wykształceniem created both programmatically and institutionally whole range of strategies of (self) aid for academic women. These strategies served both institutionalization, staging, and greater visibility of the categories of women involved in the production of knowledge and its professional promotion. Whether and in what ways in German and Polish context of activism and the women's movement managed to initiate a change in the old order of gender in the academy – This is the central question of this text

Keywords: Polish academic women networking, German academic women networking, organisation, history of science, gender staff in academia.

Abstrakt. Artykuł przedstawia powstanie i rozwój oraz wybrane pola działalności i organizacji badaczek. Skupione w nich kobiety z wyższym wykształceniem zaangażowane były politycznie na rzecz integracji i uwidaczniania w strukturach i gremiach akademickich kobiet uprawiających naukę. Ramy czasowe artykułu wyznacza epoka między dwoma wojnami – w II Rzeczypospolitej (do 1939 roku) i Republice Weimarskiej (do 1933 roku). Protagonistki tekstu działające w historycznych transnarodowych sieciach samopomocowych oraz w międzynarodowej organizacji International Federation of University Women, a także w filiach narodowych: Deutscher Akademikerinnenbund oraz w Polskim Stowarzyszeniu Kobiet z Wyższym Wykształceniem, stworzyły całą gamę strategii (samo)pomocowych dla kobiet zajmujących się nauką. Strategie te służyły instytucjonalizacji oraz większemu uwidocznieniu roli kobiet zajmujących się „produkowaniem” i fachowym propagowaniem wiedzy. Głównym zagadnieniem analizowanym w niniejszym tekście jest: czy oraz jakimi sposobami w niemieckim i polskim kontekście aktywizm i ruch kobiecy zdołały zapoczątkować zmiany w starym porządku płci w nauce i jej instytucjach.

Słowa kluczowe: badaczki polskie, badaczki niemieckie, ruch kobiecy, historia nauki, transnarodowe sieci, organizacje międzynarodowe.

Zadania programowe odnoszące się do celów i zadań organizacji reprezentującej interesy kobiet posiadających cenzus wyższego wykształcenia, pracujących i tworzących w strukturach zawodowych i naukowych, wyłożyła Teodora Męczyńska – jedna z *doyenne* akademickiego ruchu kobiecego w Polsce w pierwszej połowie XX wieku. W broszurze wydanej na początku lat trzydziestych autorka ta podkreślała niekoherentność przepisów prawnych stworzonych bezpośrednio po 1918 roku, jedynie teoretycznie gwarantujących zrównanie w prawie ludzi bez tak zwanej „różnicy płci”, a także niespójność obowiązujących praktyk kulturowych

i regulacji, które w sposób bezpośredni lub pośredni zamykały lub zdecydowanie utrudniały proces integracji kobiet w środowisku naukowym i hierarchii akademickiej.

W niniejszym tekście, którego protagonistkami jest grupa polskich i niemieckich akademik, szkicuję strategię politycznego i społecznego zaangażowania na rzecz większego udziału kobiet w strukturach naukowych, ‘osadzania kobiet’ w ‘kolektywach myślowych’ i tradycji naukowej Republiki Weimarskiej i II Rzeczypospolitej, między innymi poprzez ich uczestnictwo w sieciach pomocowych transnarodowych i organizacjach międzynarodowych².

Podstawowe inspiracje teoretyczne stanowią badania historyczek nauki i ruchu kobiecego, przedstawiające w ujęciu problemowym początki aktywnego uczestnictwa kobiet w *scientific community*, lub w ujęciu koncepcyjno-teoretycznym – porządek płci w świecie naukowym. Tym samym ukazują historyczne obszary badawcze, jak *gender staff in academia*, *science of gender* oraz *gender in science*³. Z koncepcjami zorientowanymi na kategorię płci współgrają pytania o (nowy) porządek powstały na skutek ruchu i aktywizmu – w rozumieniu logiki stopniującej (*Steigerungslogik*) oraz o jego rozwój, przeobrażenia oraz (de)stabilizację⁴. Dodatkowe podłoże stanowią rozważania Axela Honnetha odnoszące się do walki o uznanie i wzór intersubiektywnego uznania, dokonującego się na trzech płaszczyznach: emocji / miłości (*Liebe*), prawa (*Recht*) oraz solidarności (*Solidarität*)⁵.

² Niniejszy artykuł w całości opiera się na ustaleniach i wynikach moich badań przedstawionych w pracy doktorskiej „*Die Frau von Morgen*”. *Frauenpolitisch tätige Akademikerinnen in Deutschland und in Polen, 1918–1939*, napisanej na Freie Universität Berlin. Teoretyczne i metodologiczne uwarunkowania pracy oraz zestawienie źródeł – tamże. Odsyłacze stron odnoszą się do manuskryptu dostępnego do wglądu na FU Berlin. Wydanie niemieckie i polskie pracy w przygotowaniu. Cytaty obcojęzyczne – w tłumaczeniu własnym.

³ *Wie männlich ist die Wissenschaft?*, K. Hausen, H. Nowotny (red.), Suhrkamp 1986; *Frauen in Akademie und Wissenschaft. Arbeitsorte und Forschungspraktiken 1700–2000*, Th. Wobbe (red.), Akademie Verlag 2002; A. Vogt, *Vom Hintereingang zum Hauptportal? Lise Meitner und ihre Kolleginnen an der Berliner Universität und in der Kaiser-Wilhelm-Gesellschaft*, Steiner Verlag 2007; S. Höhler, B. Währing, „*Geschlechterforschung ist Wissenschaftsforschung – Wissenschaftsforschung ist Geschlechterforschung*”. *Einführung in den Themenschwerpunkt ‘Wissenschaftsgeschichte als Geschlechtergeschichte*”, *NTM. Internationale Zeitschrift für Geschichte und Ethik der Naturwissenschaften, Technik und Medizin* 2006, Bd. 16, Nr 4, s. 201–211; M. W. Rossiter, *The Matthew Matilda Effect in Science*, „*Social Studies of Science*” 1993, vol. 23, no 2, s. 325–341.

⁴ *Ordnung durch Bewegung*, Max-Weber-Kolleg, <https://www.uni-erfurt.de/max-weber-kolleg/projekte/kooperative-projekte/ordnung-durch-bewegung/>, dostęp: 20.05.2015; pojęcie porządku płci (*Geschlechterordnung*) w polskim kontekście wprowadzone tłumaczeniem tekstów Karin Hausen, zob. K. Hausen, *Porządek płci. Studia historyczne*, tłum. J. Górny, Warszawa 2010.

⁵ A. Honneth, *Kampf um Anerkennung. Zur moralischen Grammatik sozialer Konflikte*, Suhrkamp 2003; N. Fraser, A. Honneth, *Redystrybucja czy uznanie? Debata polityczno-filozoficzna*, Wrocław 2005.

Pytania, które stawiam w artykule, brzmią: na ile aktywizm i uczestnictwo w ruchu (społecznym) doprowadziły do przeobrażeń porządku płci w systemach i strukturach naukowych w Polsce i Niemczech? W jaki sposób dążenia do tego przeobrażenia były przez protagonistki rozumiane i realizowane nie tylko w kontekście narodowym, ale wychodzącym poza narodowo-państwowe ramy? Jakie zatem próby podejmowały bohaterki niniejszych rozważań dla stworzenia (właśnych) instytucji i organizacji, których celem było wspieranie aspiracji kobiet do współuczestniczenia w dyskursie naukowym oraz formowanie „kolektywów myślowych”, zakorzeniania się badaczek w strukturach naukowych i przestrzeni publicznej?

Artykuł podzieliłam na dwie części: pierwsza jest wprowadzeniem do tematu poprzez omówienie struktur społecznych i kulturowo-społecznych, stanowiących kontekst dla działalności kobiet oraz ich pracy w konkretnych ramach – historycznej transnarodowej sieci oraz międzynarodowej organizacji. Drugą część stanowi krótkie omówienie wybranych przeze mnie sfer działalności akademickiej, które uwidaczniały i wzmacniały pozycję kobiecej elity intelektualnej.

***Homo academica* osadzenie społeczne, struktury i sieci działania**

A gdzie jest miejsce na „uniwersalną” a nie tylko „męsko” konotowaną refleksję na temat kompetencji kobiet do zdobywania wiedzy i uprawiania nauki?⁶

Homo academica to przyjęte przeze mnie za Friederike Hassauer określenie grupy osób, które ze względu na swoją płć kulturową, wprawdzie nie *implicite*, ale na zasadzie *male bias*, przeoczone zostały w rozważaniach Pierre Bourdieu nad profesjonalnością, wagą społeczną, kapitałami kulturowymi i symbolicznymi, praktykami zwyczajowymi (*habitus*) oraz dyskursywnymi tej kategorii ludzi, którzy formalnie i nieformalnie funkcjonują w strukturach naukowych i kolektywach myślowych⁷. *Homo academica* jest zatem metonimią grupy ludzi, która dopiero od końca XIX wieku miała realną szansę na zaistnienie w strukturach i instytucjach nauki. *Homo academica* to kobiety z uniwersyteckim wykształce-

⁶ F. Hassauer, *Homo. Academica. Geschlechterkontrakte, Institution und die Verteilung des Wissens*, Passagen Verlag 1994, s. 7.

⁷ *Ibidem*; P. Bourdieu, *Homo academicus*, „Praktyka Teoretyczna” 2013, nr 1 (7), http://www.praktykateoretyczna.pl/PT_nr7_2013_NOU/03.Bourdieu, dostęp: 6.12.2013.

niem, aspiracjami oraz wynikami naukowymi. Przedstawicielki tego środowiska w swoim społecznym rodowodzie należały najczęściej do warstwy ściśle związanej z ‘produkcją’ oraz stosowaniem wiedzy i umiejętności na potrzeby struktur naukowych, oświatowych i państwowych: w niemieckim kontekście były to najczęściej *Bildungsbürgerinnen*, a w polskim inteligentki⁸. *Homo academica* odnosi się zatem do kobiet zawodowo i środowiskowo reprezentujących interesy ludzi nauki oraz działających na styku dwóch światów: ruchu kobiecego i nauki.

Instytucją i instancją, którą powołały do życia, by w szczególności sposób dbać w wymiarze międzynarodowym o interesy i potrzeby naukowe, badawcze i polityczne kobiet, była International Federation of University Women (IFUW). Ta organizacja założona została w 1919 roku z inicjatywy amerykańsko-brytyjskiej i wykreowana według tradycji i na osiągnięciach ruchu kobiecego przełomu XIX i XX wieku. Jej założycielki Virginia Gildersleeve i Caroline Spurgeon odwoływały się do solidarności między kobietami nauki, do przyjaznych i fachowych relacji między nimi (w tym nawoływały do tworzenia sieci i programów samopomocowych wśród badaczek), poczucia patriotyzmu i dumy z osiągnięć ruchu kobiecego oraz budowania strategii, dziś określanych mianem *empowerment*.

W długofalowej perspektywie IFUW stawiała przed członkiniami dwa zasadnicze cele. Pierwszym z nich było tworzenie własnej tradycji naukowej, kładąc nacisk na wspólną i transnarodową działalność naukową, popularyzację ich dorobku i działalności poprzez nagłaśnianie ich pracy oraz promowanie w obrębie instytucji naukowych. Kolejnym celem było wywieranie wpływu na polityczne gremia decyzyjne, by ograniczać zbrojenia, między innymi poprzez intensywną współpracę z Ligą Narodów oraz zmianę politycznego porządku Europy poprzez porozumienie między narodami. Drogą do tych celów była nauka uprawiana i popularyzowana przez kobiety oraz solidarność akademikzek – elity intelektualnej każdego z narodów europejskich⁹.

Tak ustalony porządek wartości i celów organizacji przyjmowany był przez kolejne dołączające do IFUW kraje. Ich liczba na początku lat trzydziestych XX wieku przekroczyła 35. Skupione były w IFUW na zasadach federacyjnych (głównie europejskich) przedstawicielstw zrzeszających łącznie ponad 40 tys.

⁸ D. Sdvižkov, *Epoka inteligencji. Historia porównawcza warstwy wykształconej w Europie*, Warszawa 2011; M. Janowski, J. Jedlicki, M. Micinska, *Dzieje inteligencji polskiej do 1918 roku*, Warszawa 2008. Systematyczne opracowanie historii tej warstwy społecznej z uwzględnieniem perspektywy płci nie powstało jeszcze w polskiej historiografii, por. zob. także studium tej warstwy w perspektywie płci w kontekście niemieckim: C. Huerkamp, *Bildungsbürgerinnen. Frauen im Studium und akademischen Berufen 1900–1945*, Vandenhoeck & Ruprecht 1996.

⁹ Na tę nadrzędną myśl wskazuje już sam tytuł monografii Christine von Oertzen poświęconej IFUW oraz DAB, zatytułowanej *Strategie porozumienia*, por: Ch. von Oertzen, *Strategie Verständigung. Zur transnationalen Vernetzungen von Akademikerinnen 1917–1955*, Göttingen 2012.

kobiet z dyplomem uniwersyteckim. Od początku anglosaski kontekst kulturowy odgrywał rolę dominującą: zarówno ilościowo – ze względu na liczbę zrzeszonych w niej akademikzek z USA i Wielkiej Brytanii; finansowo – ponieważ główny ciężar utrzymania siedziby IFUW w londyńskiej Crosby Hall spoczywał na Amerykankach i Brytyjkach, co w ogarniętej kryzysem Europie przyjmowane było z wdzięcznością; pod względem liczby hegemonii językowo-kulturowej – wykluczającej między innymi język niemiecki z obrad i spotkań kongresowych. Przeciwno temu protestowały działaczki niemieckie, dążące do podtrzymania przedwojennej tradycji komunikacyjnej trójjęzyczności, w której język niemiecki występował na tych samych prawach co francuski i angielski¹⁰.

Deutscher Akademikerinnenbund (DAB) i Polskie Stowarzyszenie Kobiet z Wyższym Wykształceniem (PSKzWW) powstały niemal równocześnie i w tym samym czasie przystąpiły do IFUW: założone wiosną 1926 roku, w środku lata tego samego roku przyjęte zostały do „rodziny akademickiej” na kongresie IFUW w Amsterdamie.

DAB założono w Berlinie z inicjatywy kilku *doyennes* niemieckiego akademickiego ruchu kobiecego: Gertrud Bäumer, Agnes von Zahn-Harnack, Marie-Elisabeth Lüders, Elisabeth Altmann-Gotheimer. Tamże ukonstytuował się zarząd, tam również napisano statut, a oddziały DAB, tzw. *Ortgruppe*, zaczęły powstawać w całych Niemczech, w większych akademickich miastach Republiki Weimarskiej (od Królewca, Wrocławia przez Bremę i Frankfurt nad Menem, Kolonię, Fryburg Bryzgowijski po Monachium i Marburg). Do organizacji szybko przyłączyło się szesnaście zrzeszeń kobiecych tak zwanego sprofesjonalizowanego ruchu, reprezentującego zawody akademickie (między innymi organizacje chemiczek, lekarek, prawniczek, pracownic dydaktycznych szkół wyższych oraz kobiet z wykształceniem filologicznym, głównie germanistek). Organizacja niemiecka licząca ponad cztery tysiące członkiń była trzecią co do wielkości w IFUW¹¹.

PSKzWW powołano do życia w Warszawie również wiosną 1926 roku. Tam ukonstytuował się zarząd główny oraz stworzony został statut organizacji. W skład zarządu weszły działaczki społeczne: Teodora Męczkowska, Helena Więckowska, Emilia Grocholska, Justyna Budzińska-Tylicka oraz pracownice uniwersytetów lub instytutów badawczych, między innymi: Cezaria Baudouin de Courtenay Ehrenkreutz-Jędrzejewiczowa, Helena Wilmann-Grabowska, Stanisława Adamowiczowa. W Krakowie, Lwowie, Wilnie, Poznaniu oraz kilku innych mniejszych

¹⁰ Ch. von Oertzen, *op. cit.*, s. 25–109; I. Dadej, *op. cit.*, s. 121–156.

¹¹ Ch. von Oertzen, *op. cit.*, s. 111–118; I. Dadej, *op. cit.*, s. 165–167; A. Zahn-Harnack, *Geschichte des Deutschen Akademikerinnenbundes*, [w:] M. Anders, I. Riecke, A. von Zahn-Harnack, *Schriften und Reden 1914 bis 1950*, Tübingen 1964, s. 1.

miastach, szybko powstały tak zwane Oddziały Stowarzyszenia¹². Stowarzyszenie współpracowało z organizacjami skupiającymi lekarki oraz prawniczki, a także studentki. Jego stan liczebny wykazywał około 400 osób, dodatkowo kilka setek lekarek skupionych wyłącznie w zrzeszeniu oraz około osiemdziesięciu kobiet z organizacji prawniczek. Dodać należy, że PSKzWW – inaczej niż DAB – powstało na skutek ingerencji rządowej według modelu *top-down*: powstanie organizacji akademiczek zostało odgórnie zadekretowane w szeregach rządowych jako wartościowa idea dla kontaktów intelektualnych i dyplomacji naukowej dla Polski¹³.

Kongresy i bibliografie – wybrane *modi operandi* działalności

Kongres ten poza pracą organizacyjną posiada dla nas znaczenie specjalne. Powinien stać się przeglądem działalności i pracy naukowej kobiet w Polsce, przeglądem odpowiadającym pod względem jakościowym i ilościowym naszym ambicjom mocarstwowym. [...] Dla Stowarzyszenia naszego nastaje okres wzmoczonej, wytężonej pracy nad odpowiednim zorganizowaniem kongresu. Będziemy gościły u siebie elitę umysłową kobiet świata, a to nakłada wielkie obowiązki. Kongres nie tylko winien być doskonale przygotowany pod względem technicznym: musimy go wykorzystać w całej pełni do pokazania, jaki jest udział Polski w dorobku cywilizacyjnym świata oraz tego co stworzyła Polska Niepodległa¹⁴.

Spośród różnorodnych strategii oraz obszarów działania akademiczek, wybrałam dwa przykłady, albowiem w szczególny sposób związane są z inscenizowaniem i historyzowaniem wiedzy, a także uprawianiem polityki i dyplomacji naukowej.

Pierwszym z wybranych przeze mnie przykładów stanowi przejęta z tradycji ruchu kobiecego strategia regularnych spotkań działaczek: w przestrzeni metropolitarnej i w zmieniających się społeczno-kulturowych miejscach, to znaczy na

¹² M. Wierzbicka, *Polskie Stowarzyszenie Kobiet z Wyższym Wykształceniem (1926–1948)*, [w:] *Działaczki społeczne, feministki, obywatelki... Samoorganizowanie się kobiet na ziemiach polskich po 1918 roku (na tle porównawczym)*, A. Janiak-Jasinska, K. Sierakowska, A. Szwarc (red.), Warszawa 2009, s. 153–176.

¹³ I. Dadej, *op. cit.*, s. 157–178.

¹⁴ Odezwa Zarządu Głównego do ogółu kobiet z wyższym wykształceniem, „Komunikat Zarządu” 1935, nr 9, s. 11.

kongresach. Te służyły scalaniu ruchu kobiecego zarówno „od wewnątrz”, jak i demonstrowaniu jego zasięgu „na zewnątrz”¹⁵. Dla akademickich politycznych żądań kobiet odbywające się co trzy lata kongresy oraz zjazdy rady federacji były okazją dla mobilizowania sił, nawiązywania kontaktów, konsolidowania środowiska, przepływu pomysłów, a także poznawania dorobku kulturowego i naukowego kraju goszczącego międzynarodową wspólnotę. W ciągu niespełna dwóch dekad udało się zorganizować kilkanaście spotkań w Europie i w USA. Oprócz miejsc „tradycyjnie” związanych z ideą IFUW, jak Paryż czy Londyn, także Krakowowi, a tym samym polskim akademikom z PSKzWW, przypadła rola organizatorek spotkania kongresowego dla ponad 30 reprezentacji narodowych oraz przywództwa IFUW¹⁶. Splot wydarzeń politycznych na arenie międzynarodowej i rozwój ruchu narodowo-socjalistycznego w Niemczech spowodowały wystąpienie niemieckich akademikzek ze struktur IFUW, a w konsekwencji także zrzeczenie się organizowania kongresu akademickiego we własnym kraju. Podczas rokowań między przywództwem IFUW a nowymi władzami niemieckiej organizacji (oddelegowanymi przez rząd narodowych socjalistów) ujawniły się kompetencje dyplomatyczne najwyższej rangi¹⁷. W rezultacie tych zabiegów oraz refleksowi politycznemu Polek, wspólnota akademicka latem 1936 roku zamiast do Berlina zjechała na obrady siódmego kongresu IFUW do Krakowa, goszczona w murach Uniwersytetu Jagiellońskiego przez członkinie PSKzWW oraz władze uniwersyteckie i państwowe¹⁸. Kilkuniodniowy intensywny program obrad obejmował obrady wewnętrzne (*council meeting*), na których dyskutowano nad rozwojem organizacji, wybrano nowy zarząd i ustalano ramy organizacyjne na kolejne lata. W grupach roboczych akademikzki dyskutowały zaś nad rozwojem dyscyplin naukowych, odbywały spotkania z lokalnymi uczonymi oraz zapoznawały się z krakowską infrastrukturą akademicką i badawczą. Otwarte dla publiczności były spotkania i wykłady kongresowe, które poświęcono przeglądowi dokonań organizacji.

Krakowskie „pięć minut” w historii międzywojennych działań akademikzek Polki wykorzystały dodatkowo do własnych celów: zacytowany na wstępie fragment planów kongresowych jasno ukazuje nastawienie organizatorek i chęć wykorzystania tego zjazdu również dla celów promocyjnych własnego kraju wśród

¹⁵ D. Rucht, *Transnationale Öffentlichkeiten und Identitäten in neuen sozialen Bewegungen*, [w:] *Transnationale Öffentlichkeiten und Identitäten im 20. Jahrhundert*, H. Kaelble, M. Kirsch, A. Schmidt-Gering (red.), Campus 2002, s. 327-351; S. Kinnebrock, „Wahrhaft international?” *Soziale Bewegungen zwischen nationalen Öffentlichkeiten und internationalem Bewegungsverbund*, [w:] *Politische Netzwerkerinnen. Internationale Zusammenarbeit von Frauen 1830–1960*, E. Schöck-Quinteros, A. Wilmers, A. Schüler, K. Wolff (red.), Trafo 2007, s. 27–55.

¹⁶ I. Dadej, *op. cit.*, s. 202–223.

¹⁷ Ch. von Oertzen, *op. cit.*, s. 209; I. Dadej, *op. cit.*, s. 210–213.

¹⁸ IFUW, *Report of the Seventh Conference, Cracow 1936*, London 1936.

uczestniczek, a także na promowanie „własnych” profesorek, badaczek oraz instytucji badawczych. Krakowski kongres był jednym z szeregu wydarzeń tego rodzaju, na którym akademiczki na określony czas zajęły i przyswoiły na potrzeby własne reprezentacyjne miejsca i przestrzenie miasta (głównie budynki uniwersyteckie). „Zainscenizowały” tym samym w przestrzeni publicznej swoją obecność poprzez organizowanie pochodów i wskazanie na rytuały naukowe, rekwizyty (togi uniwersyteckie) oraz grupowe zdjęcia w nobliwych murach uniwersyteckich. Nauka – wiedza – edukacja, to triada, która w tych okolicznościach była szczególnie odmienną przez płć kulturową uczestniczek zjazdów kongresowych.

Bibliografie w swoim formacie naukowym zawierają adnotacje odnośnie do literatury poświęconej konkretnemu tematowi i obszarowi nauki, nierzadko są też zbiorem ponadtematycznych opracowań. W odniesieniu do akademickiego ruchu kobiet format bibliograficzny stał się dobrą okazją do zebrania dorobku naukowego kobiet lub też prac poświęconych szeroko rozumianemu pojęciu „kobieta”. Agnes von Zahn-Harnack na zjeździe w Genewie jasno wyłożyła zadania, jakie IFUW powinna przyjąć przy projekcie bibliografizowania dorobku naukowego kobiet:

Międzynarodowa Federacja Akademiczek powinna być historiografem, historykiem, bibliografem i biografem ruchu akademickiego kobiet i ich pracy naukowej¹⁹.

Postulowała przy tym wdrażanie założeń systematyzowania i naukowej adnotacji publikacji na poziomie narodowym, a w późniejszej perspektywie także i międzynarodowym. Pomysł szybko stał się jednym ze sztandarowych projektów polityki naukowej akademiczek. Jest również przykładem pomysłu „podróżującego” między kontekstami narodowymi i kulturowymi w ramach jednej transnarodowej wspólnoty akademickiej, który został przeniesiony na lokalny kontekst i przeformułowany według lokalnych tradycji i zasad²⁰.

W Polsce bibliografię zrealizowano w formie dyptyku zatytułowanego *Materiały do piśmiennictwa kobiet*. Dorobek zebrano w zeszytach tematycznych podporządkowanych literaturze (zeszyt wydany w 1929 roku) oraz naukom medycznym i przyrodniczym – łącznie trzynaście dyscyplin (1934 rok). W pracy uczestniczyła grupa ponad 20 badaczek i ekspertek w swoich dziedzinach, a koordynowały ją i zeszyty redagowały Maria Loriowa i Eugenia Kurkowa, zrzeszone we Lwowskim

¹⁹ A. von Zahn-Harnack, *The Aims and Record of the International Federation*, [w:] IFUW, *Report of the Fifth Conference*, Geneva 1929, s. 60.

²⁰ M. Bał, *Wędrujące pojęcia w naukach humanistycznych*, Warszawa 2012; *Überbringen – Überformen – Überblenden. Theorietransfer im 20. Jahrhundert*, D. Hüchtker, A. Kliems (red.), Böhlau Verlag 2011.

Oddziale PSKzWW, którego bibliografia stała się projektem flagowym²¹. Z kolei w Niemczech bibliografia ukazała się jako jednotomowe obszerne dzieło, w którym zestawiono 35 tematycznych rozdziałów ukazujących historię „kwestii kobiecej”, nauki i udziału w niej kobiet. Inicjatorką i redaktorką *Bibliographie zur Frauenfrage. Strömungen und Gegenströmungen* była wspomniana wyżej Agnes von Zahn-Harnack. Wraz z kilkusobowym zespołem pomocniczym zebrała i usystematyzowała w ciągu czterech lat dane z 50 bibliotek niemieckich. Bibliografię udało się ogłosić drukiem w 1934 roku, w kompletnie zmienionej rzeczywistości politycznej.

Niewątpliwie oba projekty bibliograficzne, oprócz celów czysto naukowych, miały też cel polityczny, polegający na uwidocznieniu dorobku naukowego kobiet oraz samej kategorii „kobiet” w ‘produkowaniu’ wiedzy. O tym *explicite* wspominały redaktorki polskiej bibliografii:

[W] dyskusjach na ten temat [kobiet w strukturach naukowych – I. D.] posługiwano się zazwyczaj argumentami zaczerpniętymi z przekonania lub wiary, z uprzedzenia lub przesądu – zamiast poszukać rzeczowych i przekonujących dowodów sprawności pracy kobiet w różnych dziedzinach badań naukowych. Pragniemy przyczynić się do zakończenia tych jałowych dyskusji²².

Sama bibliografia i opowieść o niej prowadziła do konstruowania kolektywów, które opierały się na podobnym lub identycznym doświadczeniu „ucisku i dyskryminacji” w procesach historycznych, które determinowały podejmowanie działań dla wykreowania „lepszego przyszłości” własnej oraz następnych pokoleń. Tym samym dzięki swoim bibliografiom akademicki ruch kobiecy jest informacją o tym, jak ruchy polityczne i społeczne używały uhistorycznionej wiedzy i nauki do legitymizowania własnych działań. Bibliografia była także strategią pozycjonowania się akademikzek w (męskocentrycznym) korporacyjnym świecie cytowań i zależności – stała się pomocna w osadzaniu kobiet w strukturach naukowych. Była niezbędna w procesach wzajemnego informowania się akademikzek o dokonaniach we własnym kraju i poza jego granicami. Stanowiła niewątpliwie *modus operandi* informacji naukowej oraz zrekonstruowanej i usystematyzowanej wiedzy na określony temat. Z perspektywy czasu bibliografia jawi się także jako część kulturowej pamięci i tradycji naukowej.

²¹ Eugenia Kurkowa jako pracownica Ossolineum zajmowała się zawodowo opracowaniami bibliograficznymi, m.in. *Bibliografią historii Polski Karola Estreichera sr.*, zaś Maria Loriowa z racji wykonywanego zawodu lekarki oraz działalności społecznej w obszarze *public health*, odpowiedzialna była za tom poświęcony naukom przyrodniczym i medycznym (por. I. Dadej, *op. cit.*, s. 244–249).

²² M. Loriowa, *Materiały do bibliografii piśmiennictwa kobiet polskich do roku 1929. Nauki matematyczno-przyrodnicze i nauki stosowane*, Lwów 1934, s. 4.

Światowa intelektualna elita – podsumowanie

Odnosząc się do triady definicyjnej „niepokorne – buntowniczkę – reformatorkę”, którą zaproponowały redaktorki tomu na określenie aktywizmu kobiecego, warto uświadomić sobie ówczesny wydzźwięk i ówczesne funkcjonowanie tych pojęć w polskim dyskursie i debatach politycznych.

Zaangażowane politycznie akademiczki nie były formacją homogeniczną ideowo, intelektualnie i ideologicznie. Nie były też mieszańką bezbarwnych postaci zainteresowanych wyłącznie swoimi badaniami i ich upowszechnianiem. To wspólnota światowej elity intelektualnej, której uczestniczki reprezentowały szeroką gamę postaw politycznych i światopoglądowych, w różnym stopniu zaangażowane były w projekty feministyczne i dostępnymi sobie sposobami starały się zmienić obraz nauki. Rzadko jednak tworzyły rewolucyjne praktyki dyskursywne lub „totalitarystycznie” nacechowane działania (jak nazwanie konkretnych „przeciwników” i ich zwalczanie). Akademiczki weszły do nauki i jej struktur zazwyczaj już zaznajomione z tezami ruchu kobiecego, najczęściej były pierwszymi beneficjentkami wywalczonych przez ruch kobiecy zmian w szkolnictwie i nauce. Często niedoceniane, a z czasem również zapomniane, ale niezwykle rzadko otwarcie nawoływały do buntu lub rewolucji. Ogrom i różnorodność doświadczeń w walce o uznanie pozwalał im tak dobrać praktyki i strategie, by ich postulaty jawiły się jako innowacyjne oraz ubogacające naukę i społeczeństwo

Zadaniem stworzonej międzynarodowej („parasolowej”) organizacji i jej oddziałów krajowych była ocena warunków dostępu kobiet do instytucji naukowych; tworzenie ekspertyz odnoszących się do funkcjonowania i roli kobiet w polityce i prawie; ułatwianie badaczkom rozwoju zawodowego oraz dostępu do struktur i hierarchii akademickiej. Organizacja poddawała szczególnej krytyce te kulturowe i społeczne uwarunkowania porządku płci w systemie ‘produkcji’ i dystrybuowania wiedzy, które hamowały lub uniemożliwiały kobietom wykonywanie zawodu i sprawowanie kierowniczych funkcji w nauce (normy prawne, usus kulturowy, praktyki dyskursywne itp.). Badaczki stworzyły miejsca refleksji i wspólnoty – ‘kolektywy myślowe’ oraz przestrzenie do działania, które wydatnie przyczyniły się do zainicjowania przeobrażeń. Dzięki staraniom tej *scientific community* zaszły w świecie naukowym i publicznym procesy instytucjonalizacji wiedzy ‘produkowanej’ przez kobiety, tworzenia tradycji naukowej, a także uprawiania polityki naukowej i oświatowej krajowej oraz dyplomacji naukowej. Działalność kobiet w nauce należy rozumieć również jako jeden z głównych motorów (krótkotrwałego wprowadzie) porozumienia między narodami po I wojnie światowej.

Na przykładzie epizodu krakowskiego oraz idei stworzenia bibliografii dorobku kobiet w nauce starałam się naszkicować dwa ważne momenty tej zróżnicowanej

działalności. Inspirując się refleksjami Brunona Schultza o tym, że „[...] nienazwane nie istnieje dla nas. Nazwać coś – znaczy włączyć to w jakiś sens uniwersalny”²³, scharakteryzować można aktywizm kobiet z wyższym wykształceniem jako działania zmierzające do włączenia kategorii płci w uniwersalny naukowy krwio- i myśloobieg.

Bibliografia

- Bal M., *Wędrujące pojęcia w naukach humanistycznych*, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa 2012.
- Bourdieu P., *Homo academicus*, „Praktyka Teoretyczna” 2013, nr 1 (7), http://www.praktykateoretyczna.pl/PT_nr7_2013_NOU/03.Bourdieu, dostęp: 6.12.2013.
- Dadej I., „*Die Frau von Morgen*“. *Frauenpolitisch tätige Akademikerinnen in Deutschland und in Polen, 1918–1939*, Freie Universität Berlin, Berlin 2015.
- Fraser N., Honneth A., *Redystribucja czy uznanie? Debata polityczno-filozoficzna*, Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej Edukacji TWP we Wrocławiu, Wrocław 2005.
- Hassauer F., *Homo. Academica. Geschlechterkontrakte, Institution und die Verteilung des Wissens*, Passagen Verlag, Wien 1994.
- Hausen K., Nowotny H. (red.), *Wie männlich ist die Wissenschaft*, Suhrkamp, Frankfurt am Main 1986.
- Hausen K., *Porządek płci. Studia historyczne*, tłum. J. Górny, Wydawnictwo Neriton, Warszawa 2010.
- Höhler S., Wähling B., „*Geschlechterforschung ist Wissenschaftsforschung – Wissenschaftsforschung ist Geschlechterforschung*”. *Einführung in den Themenschwerpunkt Wissenschaftsgeschichte als Geschlechtergeschichte*, „NTM. Internationale Zeitschrift für Geschichte und Ethik der Naturwissenschaften, Technik und Medizin” 2006, Bd. 16, Nr. 4, s. 201–211.
- Honneth A., *Kampf um Anerkennung. Zur moralischen Grammatik sozialer Konflikte*, Suhrkamp, Frankfurt am Main 2003.
- Hüchtker D., Kliems A. (red.), *Überbringen – Überformen – Überblenden. Theorietransfer im 20. Jahrhundert*, Böhlau Verlag, Köln–Weimar–Wien 2011.
- Huerkamp C., *Bildungsbürgerinnen. Frauen im Studium und akademischen Berufen 1900–1945*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1996.
- Janowski M., Jedlicki J., Micińska M., *Dzieje inteligencji polskiej do 1918 roku*, Wydawnictwo Neriton, Warszawa 2008.
- Kinnebrock S., „*Wahrhaft international?*” *Soziale Bewegungen zwischen nationalen Öffentlichkeiten und internationalem Bewegungsverbund*, [w:] *Politische Netzwerkerinnen. Internationale Zusammenarbeit von Frauen 1830–1960*, E. Schöck-Quinteros, A. Wilmers, A. Schüler, K. Wolff (red.), Trafo, Berlin 2007, s. 27–55.

²³ B. Szulc, *Mityzacja rzeczywistości*, <http://muzeumliteratury.pl/bruno-schulz-mityzacja-rzeczywistosci/>, dostęp: 13.10.2014.

- Oertzen Ch. von, *Strategie Verständigung, Zur transnationalen Vernetzungen von Akademikerinnen 1917–1955*, Wallstein, Göttingen 2012.
- Rossiter M. W., *The Matthew Matilda Effect in Science*, „Social Studies of Science” 1993, vol. 23, no 2, s. 325–341.
- Rucht D., *Transnationale Öffentlichkeiten und Identitäten in neuen sozialen Bewegungen*, [w:] *Transnationale Öffentlichkeiten und Identitäten im 20. Jahrhundert*, H. Kaelble, M. Kirsch, A. Schmidt-Gering (red.), Campus, Frankfurt am Main 2002, s. 327–351.
- Sdvižkov D., *Epoka inteligencji. Historia porównawcza warstwy wykształconej w Europie*, tłum. J. Górny, Wiedza Powszechna, Warszawa 2011.
- Wobbe T. (red.), *Frauen in Akademie und Wissenschaft. Arbeitsorte und Forschungspraktiken 1700–2000*, Akademie Verlag, Berlin 2002.
- Vogt A., *Vom Hintereingang zum Hauptportal? Lise Meitner und ihre Kolleginnen an der Berliner Universität und in der Kaiser-Wilhelm-Gesellschaft*, Steiner Verlag, Stuttgart 2007.
- Wierzbicka M., *Polskie Stowarzyszenie Kobiet z Wyższym Wykształceniem (1926–1948)*, [w:] *Działaczki społeczne, feministki, obywatelki... Samoorganizowanie się kobiet na ziemiach polskich po 1918 roku (na tle porównawczym)*, A. Janiak-Jasinska, K. Sierakowska, A. Szwarc (red.), Wydawnictwo Neriton, Warszawa 2009, s. 153–176.

Teksty źródłowe

- IFUW, *Report of the Seventh Conference*, Cracow 1936, London 1936.
- Loriowa M., *Materiały do bibliografii piśmiennictwa kobiet polskich do roku 1929. Nauki matematyczno-przyrodnicze i nauki stosowane*, Lwów 1934.
- Męczkowska T., *Do czego dążymy? Ideologia Stowarzyszenia Kobiet z Wyższem Wykształceniem*, Warszawa 1931, s. 4.
- Zahn-Harnack von A., *Geschichte des Deutschen Akademikerinnenbundes*, [w:] M. Anders, I. Riecke, *Agnes von Zahn-Harnack: Schriften und Reden 1914 bis 1950*, Tübingen 1964.
- Zahn-Harnack A. von, *The Aims and Record of the International Federation*, [w:] IFUW, *Report of the Fifth Conference*, Genf 1929, s. 60.

Biogram

Iwona Dadej – historyczka po Uniwersytecie Jagiellońskim, praca doktorska: *Die Frau von Morgen. Frauenpolitisch tätige Akademikerinnen in Deutschland und Polen, 1918–1939*, powstała na Freie Universität Berlin. Obecnie badaczka wizytująca w Niemieckim Instytucie Historycznym w Warszawie. Obszary badawcze: historia ruchów społecznych w Europie w XIX i XX wieku, szczególnie ruchu kobiecego; historia migracji akademickich; historia nauki; historia kobiet i historia płci. Jej najnowszy projekt poświęcony jest porządkowi płci w polskich strukturach akademickich i kolektywach myślowych I połowy XX wieku. Wybór publikacji: *The Napoleonic Civil Code is to blame for my decision to study law. Female Polish law students and lawyers in the first half of the twentieth century* (2016);

Mittendrın statt nur dabei? Niemieckie badania nad historią płci w nauce (2014); *Geneza i działalność archiwów ruchów społecznych w Niemczech, ekspertyza dla Ośrodka KARTA* (http://archiwa.org/as/as_img/uploaded/Dadej_portal_ost.pdf); *Kann eine Parole skandalös sein? Die Skizze eines Warschauer Ereignisses von 1907* (2012); *Together and apart. Polish Women's Rights Activists and the Beginnings of the International Women's Day around 1911* (współaut.: Angelique Leszczawski-Schwerk, 2012).